

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХЭМ ЭДЕБИЯТ

Курганов А. М. Инглиз ва ўзбек тиллари ҳарбий терминларининг лингвомаданий бирликларда ифодаланиши	6
Маллаева О. М. Умумий ўрта таълим мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг индивидуал қасбий ривожланиши траекторияси масалалари	18
Рузметова Н. В. Роль и значение английского языка в профессиональной ориентации будущих правоведов	24

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Bazarbaeva M. A. Baslawish klaslarda oqiw-tárbiyalıq jumislar processinde informacion-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalaniw	32
Хаджибеков С. Н. Таълим кластери субъектлари интеграциясини лойихалаш механизми	37
Убайдова В. Э. Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда Накшбандия таълимотини кўллашда сұхбат методидан фойдаланиш	41
Хаджибеков С. Н. Педагогик тажриба-синов ишларининг сифат ва самарадорлиги	47
Qurbanova Z. M. Talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyası tizimini takomillashtirishda mahmud az-zamaxshariy ta’limotidan foydalanish	51
Turgunova A. T. Avlodlararo munosabatlар tizimida gerontopedagogika	59
Salieva P. A. Malaka oshirish tizimida boshlangich sind o’qituvchisining kasbiy komponentligini takomillashtirishda rivojlantiruvchi ta’lim o’rni	67
Jumanov A. A. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash holati va muammolari	72
Ergashev B. B., Mirsaidov I. T. Professional ta’lim muassasasi o’quvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari	77
Файзуллаев Р. Х., Сайфиева Ю. Ў. Олий таълим муассасалари талабалари фанлардан мустақил билим олиш, фикрлаш, кўнирма ва малакаларини шакллантириш	85
Чориев Р., Баратов М. Касб таълими мутахассисларини дуал тизими асосида касбий фаолиятга тайёрлаш	91
Эргашева Г. Р. Мутахассиснинг касбий мослашишига таъсир кўрсатувчи омиллар	97
Ходжанов А. Р. Талабаларни тарбиялашда педагогик фаолиятга куйиладиган замонавий талаблар	102
Ярова С. Б. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришнинг назарий асослари	111
Очилов А. Х. Таълим инновацияси	118
Болиев У. И. Олий ўкув юртида талабаларни мусиқа таълими воситасида маънавий-ахлоқий тарбиялашга қўйиладиган талаблар	122
Shodiyev H. R. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida geografiya fanini raqamli texnologiyalardan foydalanim o’qitishda xorijiy tajribalardan foydalanish	126
Элмурзаева Н. Х. Интеграциялашган таълимнинг асосий vazifası	132
Ahadov M. Sh. Kimyoda ekstern ta’limni joriy etish metodikasi	136
Samiyeva Sh. X. Oliy ta’lim tizimida kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilarning fikrlash tipologiyasini rivojlantirish	143
Fayzullaev R. X. Inklyuziv ta’lim maqsad va vazifalarini oshirishda resurs pedagogning o’rni va roli	154
Muqumova D. I. Ta’lim jarayonidagi pedagogik ixtiloflar, ularning sabablari va bartaraf etish choralarli	160
Исмаилова З. К. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг мобиллилик қобилиятини ривожлантириш	168

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ ФАНЛАРДАН МУСТАҚИЛ БИЛИМ ОЛИШ, ФИКРЛАШ, КҮНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Файзуллаев Р.Х.

**“ТИҚХММИ” МТУ “Профессионал таълим” кафедраси в.б., доценти,
Сайфиева Ю.Ў.**

**“ТИҚХММИ” МТУ “Профессионал таълим” кафедраси 1-босқич
таянч докторанти**

Таянч сўзлар: мустақил фаолият, таълим, талаба, вазифа, тайёргарлик, зарурият, муаммо, фикрлаш.

Ключевые слова: самостоятельная деятельность, образование, студент, задание, подготовка, необходимость, проблема, мышление.

Key words: independent activity, education, student, task, preparation, necessity, problem, thinking.

Инсон ҳаётга жорий этган муаммолар ечимининг савиасига қараб, кишилар орасида ўз ўрни ва мавқенини эгаллаб боради. Шу йўсинда шахснинг мустақил фикрлаш қобилияти сайқалланиб бораверади. Фикр инсон фаолияти, унинг ўзлиги кучи, кудрати, ўзагини ташкил қилувчи маънавий-инсоний сифатдир. Инсоннинг эркин ва озодлиги фикрининг мустақиллиги, эркинлигидан бошланади. Фикр эркинлиги – инсоннинг асосий маънавий-инсоний ҳуқуқидир. Фикрни инсон миясида маъноларнинг ўзаро боғлантирилиши ва ривожлантирилиши десак ҳам бўлади. Фикрнинг қуввати – унинг илмийлиги, чуқурлигидир, фикрнинг зийнати эса эзгу ният, мақсадга бағищланганлиги, кенг қамровлилиги, софлиги-поклиги, аниқ соҳага йўналгандигидир. Фикрнинг мустақиллиги, эркинлиги ва бунёдкорлиги асосан ижодий, амалий, назарий ташаббусда намоён бўлади.

Ташаббус - иқтисодий-ижтимоий ривожланиш, инсонларнинг янги талабига мос келадиган моддий, маънавий маҳсулотлар яратишга қартилган таклиф, ғоя, фикр ёки амалий жараёндир. Бирор соҳада ташаббус кўрсатиш учун ҳар киши ўзи фаолият кўрсатаётган соҳани мукаммал билиши, бу соҳани маҳсулний жараённида нималар тараққиёт, ривожланиш, маҳсулот сифати, тури, нархига тўсиқ бўлаётганини аниқ билиши,

бу камчиликларни тугатишга қаратилган аниқ технология, ғоя, амалий таклифларга эга бўлиши лозим. Ташаббускорлик сифати инсонларнинг ички фаоллик омиллари: биринчидан, ҳар бир кишининг ўз қизиқиши, ўқув қобилиятига мос ҳаёт йўлини топиш орқали ўз қадрини рўёбга чиқариш бўлса, иккинчидан шахсий манфаатдорлик, шахсий мулкнинг фақат моддий эмас, балки маънавий қадриятларни ишга тушириш орқали ўзи ва давлат, жамият ва оламни такомиллаштиришга ҳисса қўшишдан иборат. Бу масаланинг нечоғлик долзарблиги хусусида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йилнинг 20 апрелидаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида»ги 2909-сонли қарорида олий таълим тизимини келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича энг муҳим вазифалар қаторида қўйидагилар белгиланган: олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг мақсадли параметрларини шакллантириш, олий таълим муассасаларида ўқитиш йўналишлари ва мутахассисликларини истиқболда минтақалар ва иқтисодиёт тармоқларини комплекс ривожлантириш, амалга оширилаётган ҳудудий ва тармоқ дастурларининг талабларини инобатга олган ҳолда оптималлаштириш; олий таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини ошириш, талаба-ёшларга мустақиллик ғоялари, юксак маънавият ва инсонийликнинг миллий анъаналарига содиклик руҳини чуқур сингдириш, уларда ёт ғоя ва мағкураларга нисбатан иммунитет ва танқидий тафаккурни мустаҳкамлаш бўйича кенг кўламли тизими татбиқ қилиб кўрилади ва айrim ўзгаришлар киритиш мўлжали ойдинлаштирилади. Гипотеза мантиқий усууллар ёрдамида фикран анализ ва синтез қилинади, муҳим аломатлари ажратилади, унинг тўғрилиги, хаққонийлиги бўйича тезкор ҳукм ва хulosалар чиқарилади. Муаммони назарий жиҳатдан ҳал қилиш учун илгари суррилган гипотеза тўғрилиги ёки нотўғри эканлиги аниқланса, у фикр юритиш объектидан сиқиб чиқарилади ва янги фаразлар, ўйлар, тахминлар қабул қилинади ёки ўйлаб топилади. Янги амалий гипотеза фикран бир неча марта текширилади ва ундан сўнг амалиётга жорий қилиш учун си-нашга тавсия қилинади.

Таъкидлаб ўтилган мулоҳазаларнинг аксариятида конструктив техник масалаларни ҳал қилиш, кашфиётларни яратиш, ихтирочилик таклифлари, рационализаторлик, технологик қурилмаларни жорий қилишда турли-туман вариантлар, технологик ҳариталар ва бошқа моделлар фикран таҳлил қилинади. Сўнгра улардан энг маъқули, омилкори, энг мақсадга мувофиқи танланади ва унинг устида бош қотирилади. Муаммо ва масалани ҳал қилиш, ечиш⁴, олинган натижаларнинг тўғрилигига ишонч,

қаноат ҳосил қилиш учун ечувчи шахс уни текшириш билан мустақил фикр юритиш хатти-харакатларини якунлайды. Ана шу фикрий операциялар, мулоҳазалаш шаклларидан сўнг масала (топшириқ) батамом ҳал қилинади ва бу муаммо тўғрисида ўйлаш нисбий жиҳатдан вақтингча тўхтатилиди. Эришилган муваффақият ҳаётга жорий қилинади. Бошқача айтганда, бу муаммо ва унинг ечимини топиш учун қилинган ҳаракатлар ва ечимлар келгуси муаммоли вазиятни ҳал қилиш учун керак бўлади. Бу тажрибалар онгнинг хотирасида сақлаб қўйилади ва навбатдаги ҳаётий муаммоларни ечишда чуқур ўйлаш, мушоҳада қилиш, тафаккур савиясига мос, ҳаётий тажрибага таяниб ечим излаш ва уни орттирган ҳаётий тажрибалар билан қиёслаш, ундан кейингина ягона маърифий ва тарбиявий ишларни олиб бориш мумкин бўлади. Ўқув жараёнида талабаларда фикр юритиш, тафаккур қилишнинг ўзаро мустаҳкам боғланган берк занжири вужудга келади. Мустақил фикр юритиш жараёни қуидаги босқичлардан иборат: Мустақил фикр юритиш фаолиятида энг1. аввало ҳал қилиниши зарур бўлган муаммо инсон томонидан яхшилаб англаб (тушуниб) олиниши керак. Агарда инсон олдида ҳеч қандай масала ёки муаммо вужудга келтирилмаган бўлса, у ҳолда у бирон-бир нарса тўғрисида фикр ҳам юритмайди, мушоҳада ҳам қилмайди. Инсон танбалликка мойил бўлади, мабодо шахс ҳал қилиниши шарт бўлган масала юзасидан қанчалик аниқ ва тўлароқ маълумотга эга бўлса, уни оқилона ечиш йўли ва воситалари ни шунчалик енгиллик билан топади. Муаммо ёки масалани ҳал қилиш учун энг зарур бўлган барча билимлар мухим муносабатлар, урф-одатлар, боғланишларни яхши билиши ва уни татбиқ қила олиши зарур. Бунинг учун шахсий тажрибада учраган ҳолат, усууллардан ҳолатларни хотирада сақлаш ва уни ўхшаш муаммоларни ечишда қўллаш жараёни амалга оширилади2.

Масала ёки муаммога тааллуқли фараз2 илгари сурилади, босқичлар таҳлил қилинади, ечиш тўғрисида мулоҳазалар билдирилади. Турли йўллар ҳакида фикр юритилади, улар ўзаро қиёсланади ва энг самарали йўллар ажратилади. Муаммо олдига қўйилган гипотезани муайян мезонлар ёрдами билан текшириш зарурияти туғилади. Уни текшириш учун ўзаро ўхшаш ҳолатлар маънавий, шаклий, тузилмавий жиҳатдан таққосланади. Бу ўринда ижодий ҳаёл материалларидан атрофлича фойдаланилади, яъни ижодий режалар тузиш, умумлашма образлар яратиш, мақсад натижаларини кўз ўнгига келтириш, тахминий муносабатларни идрок қилиш амалга оширилади. Унинг ҳаққоний эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун ақлий хатти-харакатлар охирги хulosага келиш ва уни ҳаётда қўллаш каби

берк айланма тизим (система, механизм) ҳосил бўлади. Бу тизим чексиз давом этаверади. Ҳар бир шахс ўз ақл-идроқи, тафаккурининг теранлиги, интеллектуал шаклланганлигига хос ва мос ҳолда муаммоларни ечади ва ҳаётга жорий этади. Маълумки, фаол билим олиш ва илмий изланиш фаолияти мустақил изланишларнинг барча турларидан унумли фойдаланиши талаб қиласди.

Талабанинг мустақил иши ўқув жараёнининг барча шаклларида намоён бўлмоғи зарур. Талаба мустақил ишининг асосий мақсади – ўқитувчининг раҳбарлиги ва назорати остида талабада муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришдир. Ҳозирги пайтда жамиятни демократизациялаштириш ва гуманизациялаштириш, инсоният ҳуқуқлари ва эркинликларининг кенгайиши шароитида, мустақил фаолият кўрсата оладиган ёш авлодни тарбиялаш жуда муҳимдир. Мустақиллик, ташаббу-скорлик, ижодкорлик, мақсадга интилевчанлик – инсоннинг мустақил фикрини шакллантириш учун ҳозир ва келажақда ҳаётий муҳим муаммолар бўйича мустақил ечимлар, қарорлар қабул қилишни такомиллаштириш, ривожлантириш учун зарур ҳисобланган замонавий инсон шахсининг муҳим сифатлари ҳисобланади.

Ҳозирги шароитда ижодий фаоллик ва мустақиллик замонавий мутахассис учун характерли ҳисобланади². Ижодкор шахснинг шаклланишини шахснинг ўзаро мос тарзда бажарилган ижодий фаолият ва ижодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва қамрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги ва креатив сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётий муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлик. Патти Драпеау нуқтаи назарига кўра⁴ креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. Ҳар томонлама фикрлаш талabalардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишида бир томонлама фикрлаш эса биргина тўғри ғояга асосланишини ифодалайди. Мушоҳада юритишида масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топшириқни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса эса энг мақбул натижани кафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш). Талabalарнинг мустақил ишлаши ўқитиши жараёнининг

ажралмас қисмидир. Мустақил ишлаш тафаккур, кўникма ва малакаларнинг ривожланишига ёрдам беради, шахснинг иродасини чиниқтиради. Талабаларнинг мустақил таҳсили уларнинг ўз билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мавжуд малака ва кўникмаларни такомиллаштириш ҳамда уларнинг янгиларини ўзлаштиришга бўлган интилиши ҳисобланади. Мустақил ишларни бажаришда таълим-тарбия жараёнида мустақил фикрлашга эга бўлган шахсларни камол топтириш бугунги кун олдида турган асосий вазифадир. Мустақил фикрлаш борлик, воқеликни идрок этиш усули сифатида тафаккур жараёнининг маҳсулни бўлиши лозим. У фаолият билан боғлиқ бўлиб, мустақил иш жараёнида шаклланади. Шунинг учун ўқувчининг фикрлаш қобилияти унинг фаҳм-фаросати, ақл-заковати, зеҳнини ошириш учун таълим-тарбия жараёнини айнан шу масалани ҳал этишга қаратиш керак. Мустақил ишлар қуидаги турларга бўлинади: Эвристик мустақил ишлар – маъруза, лаборатория, амалий машғулотлар, семинарларни мустақил равишда ҳал қилишга қаратилади. Тадқиқий мустақил ишлар – қандайдир бир тадқиқот муаммосини кўра олиш малакасини, уни мустақил ифодалай олиш, фаразни белгилаб олиш, муаммонинг ҳал қилиниш режасини ишлаб чиқиш, уни ҳал қилишни мўлжаллашга қаратилади. Ижодий тадқиқот ишлари – масаланинг ҳал қилиниш йўлларини қидириш, тадқиқ қилиш, лойиҳалаш кабилар киради. Шундай қилиб, олий таълим муассасасида талабанинг мустақил ишини ташкил қилишни ўқитувчи раҳбарлигига умумий ва касбий таълим билимларини олишга йўналтирилган ўқув-услубий-маънавий фаолиятнинг бир тури деб қараш мақсадга мувофиқдир. Мустақил иш, талаба томонидан, ўзининг ривожланиши учун зарур бўлган асосий омиллардан бири деб тушунмоғи керак. Мустақиллик, эркинлик, бунёдкорлик асосан ижодий, амалий, назарий ташаббусда намоён бўлади. Ташаббус иқтисодий-ижтимоий ривожланиш, инсонларнинг янги талабига мос келадиган моддий, маънавий маҳсулотлар яратишга қаратилган таклиф, ғоя, фикр ёки амалий жараёндир. Бирор соҳада ташаббус кўрсатиш учун хар киши ўзи фаолият кўрсатаётган соҳани мукаммал билиши, бу соҳани маҳсулий жараёнида нималар тараққиётга, ривожланишга, маҳсулот сифати, тури, нархига тўсиқ бўлаётганини аниқ билиши, бу камчиликларни тутатишга қаратилган аниқ технология, ғоя, амалий таклифларга эга бўлиши лозим. Ташаббускорлик сифати инсонларнинг ички фаоллик омиллари: биринчидан, хар бир кишининг ўз қизиқиши, ўқув қобилиятига мос ҳаёт йўлини топиш орқали ўз қадрини рўёбга чиқариш бўлса, иккинчидан шахсий манфаатдорлик, шахсий мулкнинг фақат моддий эмас, балки маънавий

қадриятларни ишга тушириш орқали ўзи ва давлат, жамият ва оламни та-комиллаштиришга ҳисса қўшишдан иборат. Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, чукур назарий ва амалий билимлар билан бир қаторда танлаган соҳаси бўйича мустақил фаолият кўрсата оладиган, ўз билими ва малакасини мустақил равишда ошириб борадиган, масалага ижодий ёндашган ҳолда муаммоли вазиятларни тўғри аниқлаб, таҳлил қилиб, шароитга тез мослаша оладиган мутахассисларни тайёрлаш олий таълим муассасаларининг асосий вазифалари ҳисобланади. Маълумки, ахборот ва билимлар доираси тез суръатлар билан кенгайиб бораётган ҳозирги шароитда барча маълумотларни фақат дарс машғулотлари пайтида талабаларга етказиши қийин. Тажрибалар шуни кўрсатадики, талаба мустақил равишда шуғулланса ва ўз устида тинимсиз ишласагина билимларни чукур ўзлаштириши мумкин бўлади. Талабаларнинг асосий билим, кўникма ва малакалари мустақил таълим жараёнидагина шаклланади, мустақил фаолият кўрсатиш қобилияти ривожланади ва уларда ижодий ишлашга қизиқиш пайдо бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли карори.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.
3. S.L. Reneger All of us know more than each of us: cooperative earning in higher education // Active learning strategies in higher education. // JATER press, Szeged, 1997. –P. 47-48.
4. С.С. Содиков Олий математика фанидан талабалар мустақил ишларини ташкил қилишда инновацион технологияларнинг роли.
// «Молодой учёный», 2016, № 12.

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий таълим муассасалари талабалари фанлардан мустақил билим олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва унинг самарадорлиги хусусидаги маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о сформированности и эффективности умений и навыков студентов высших учебных заведений учиться самостоятельно из дисциплин.

SUMMARY

The article provides information on the formation and effectiveness of the skills and abilities of students of higher education institutions to learn independently from the disciplines.